

फोहरमैलाको दुरुपयोग: आर्थिक स्रोत नचिन्नाले उत्पन्न चुनौती

वेदमणि दाहाल

(Published on Annapurna Post, Volume 2, No. 43, Thursday, June 12, 2003)

सदुपयोग नै नहुने फोहरमैलाको पनि दुरुपयोग ? सुन्दै अचम्म लाग्न सक्छ, तर नेपालमा यही भइरहेको छ । हामीले मान्दै आएको साधारण परिभाषामा फोहरमैला त्यस्तो वस्तु हो, जुन मानिसले आफ्ना दैनिक क्रियाकलापकालागि प्रयोग गरेर पुनः प्रयोग गर्न नसकिने वा काम नलाग्ने वा स्वास्थ्यको दृष्टिकोणले हानिकारक मानिन्छ ।

वातावरणीय दृष्टिकोणमा यो परिभाषा मिल्दैन किनकि फोहरमैला कुनै न कुनै तरिकाबाट मानिसलाई नै काम लाग्ने एउटा उपयोगी वस्तु हो । त्यसैले त मानिसको प्रभाव नभएको ठाँउमा प्रकृति आफैले एक वस्तुलाई अर्को वस्तुको रूपमा प्रयोगगरी आफूमा नै समाहित गर्ने हुँदा त्यहाँ फोहर भन्ने हुँदैन । अत्याधिक फोहरमैलाको विकास तब हुन्छ जब मानिसले प्राकृतिक स्रोत र साधनको अत्याधिक प्रयोग गर्न थाल्दछ र प्रयोग भएका साधनको उचित व्यवस्था गर्न सक्दैन । जनसंख्या, सहरीकरण, र औद्योगीकरण आदिले पनि फोहरमैलाको वृद्धिमा ठूलो भूमिका खेलेको हुन्छ ।

काठमाडौँ सहर फोहरमैलाको समस्याबाट सधैँ चर्चामा आइरहेको हुन्छ । यदि यसको वैज्ञानिक किसिमबाट व्यवस्थापन गरीने हो भने एकातिर यही फोहरबाट करोडौँ रुपैयाँ आर्जन गर्न सकिन्छ भने अर्को तर्फ फोहरबाट हुने वातावरणीय समस्या पनि कम गर्न सकिन्छ । काठमाडौँवासीले प्रतिदिन औसत ०.४५ किलो फोहर उत्पादन गर्दछ । यसरी छ लाख ७१ हजार आठसय ४६ जनसंख्याले काठमाडौँ सहरमा मात्र प्रतिदिन तीन लाख दुई हजार तीन सय ३१ किलो फोहरमैला उत्पादन गर्दछ । यसमा सड्ने फोहर एक लाख ८३ हजार दुई सय १२ किलो (६०.६ प्रतिशत), कागजपत्र १८ हजार एक सय ४० किलो (६ प्रतिशत), प्लास्टिक १६ हजार तीन सय २६ किलो (५.४ प्रतिशत), टिन, फलाम आदि धातु १४ हजार पाँच सय १२ किलो (४.८ प्रतिशत), सिसाहरु १० हजार आठ सय ८४ किलो (३.६ प्रतिशत) र अन्य ५९ हजार दुई सय ५७ किलो (१९.६ प्रतिशत) रहन्छ ।

यी सबै चिजहरु अलग अलग जम्मा गरेर बेच्न सकिन्छ र हाल काठमाडौँमा कागजपत्र, प्लास्टिक, धातु, र सिसाहरुको प्रतिकिलो क्रमशः ४, ५, ६ र १५ रुपैयाँमा बेचबिखन भइरहेको छ । यस हिसावबाट समग्रमा काठमाडौँ सहरको प्रतिदिनको फोहरबाट रु. चार लाख चार हजार पाँच सय १८ आम्दानी गर्न सकिन्छ । फेरि सड्ने फोहरबाट ९१ हजार छ सय छ दसमलव दुई किलो कम्पोस्ट मल बनाई प्रति किलो ६ रुपैयाँमा बेच्दा रु. पाँच लाख ४९ हजार छ सय ३७ आर्जन गर्न सकिन्छ ।

यसरी हिसाब गर्दा काठमाडौँको फोहरको मूल्य प्रतिकिलो तीन रुपैयाँ १५ पैसा छ । जसलाई हामी आम्दानीको स्रोतका रूपमा नलिई सधैँ फाल्न मात्र चाहन्छौँ र समस्या ठान्दछौँ । अझ आजकाल त प्रत्येक घरबाट कम्तीमा पनि मासिक एक सय तिरेर हामी यसलाई फाल्न लगाइरहेका छौँ । जसको दैनिक आम्दानी पाँच लाखभन्दा बढी हुन्छ ।

विभिन्न देशहरुमा फोहरमैलाबाट बिजुली निकालेर पनि फोहरको सदुपयोग गरिन्छ । डम्पिङसाइट भरिसकेपछि खेलमैदानहरु पनि बनाइन्छन् र गल्फकोर्ट जस्ता महँगा खेलमैदानहरुबाट करौडौँ आम्दानी

गर्न सकिन्छ । फोहर कुहिएर निस्केको तरलपदार्थबाट ग्याँस निकाली इन्धनको रूपमा पनि प्रयोग गर्न नसकिने होइन ।

सन् १८९६ मा नै फोहरबाट बिजुली निकाल्ने प्रविधि जर्मनीको ह्यामबर्गमा निर्माण गरिएको थियो । त्यसपछि विभिन्न देशहरूमा यो प्रविधिबाट विद्युत् निकाली एकातिर इन्धन खर्च बचाइएको छ भने अर्कोतर्फ फोहरमैलाबाट हुने प्रदूषण कम गरी वातावरणीय असरलाई जोगाइएको छ । उदाहरणको लागि अमेरिकामा एक सय ६० भन्दा बढी फोहरबाट बिजुली केन्द्रहरू सञ्चालित छन्, जसको स्रोत फोहर हो । त्याहाँ प्रत्येक एक टन फोहरबाट छ सय किलोवाट आवर बिजुली निकालिन्छ । साधारणतया नगरपालिकाबाट उत्पादित फोहरमा नौ हजार तीन सयदेखि १२ हजार किलोजुल प्रतिकेजी तापशक्ति हुन्छ । यसै तापशक्तिको आधारमा फिलाडेल्फियामा विद्युत निकाल्ने प्रविधिको विकास भएको छ ।

अहिले त गण्डयौलाजस्ता जीवहरूलाई फोहर गलाउन लगाएर उक्त मल खेतबारीमा हाली एकातिर रासायनिक मलको प्रयोग कम गरी स्वदेशी मुद्रा बिदेसिनबाट रोक्न सकिन्छ भने अर्कोतर्फ उर्वरा शक्ति अझ बढ्न मद्दत गर्दछ । रासायनिक मलबाट हुने माटो तथा पानीको प्रदूषण घटाउन सकिन्छ । फोहरबाट पैसा टिप्न केवल राम्रो व्यवस्थापनको खाँचो छ । यदि प्रत्येक व्यक्तिले आफूले उब्जाएको फोहर राम्रोसँग संकलन गरी उपयुक्त ठाँउमा पुग्ने हो भने व्यवस्थापनका लागि चाहिने स्रोत र साधन कम लाग्ने हुँदा देशलाई पनि आर्थिक भार कम पर्ने हुन्छ । नयाँ कच्चा पदार्थ प्रयोग गर्नुभन्दा प्रयोग गरिसकेका प्लास्टिक, बोटल, सिसा, कागज, टिन आदि पुनःप्रयोग वा प्रशोधन गर्दा आधाभन्दा कम इन्धन लाग्ने र वातावरण पनि त्यही अनुरूप कम बिग्रन्छ, भन्ने कुरा प्रमाणित भइसकेको छ ।

हाल नेपालमा डम्पिङसाइटको समस्या सबैभन्दा ठूलो चुनौती भएको छ, त्यसैले सरकारले खोलाका किनारहरूमा फोहर फालिरहेको छ जुन वातावरणीय र मानव स्वास्थ्यको दृष्टिकोणमा पनि अति संवेदनशील छ । अमेरिकाको वातावरण संरक्षण एजेन्सीका अनुसार ल्याण्डफिल साइट मात्र पनि खोलाभन्दा ३० मिटर टाढा तथा एयरपोर्टको धावनमार्गबाट तीन किलोमिटर टाढा हुनुपर्छ । तर नेपालमा खोलामा नै फोहर फाल्ने र हाल फालिरहेको स्थानबाट धावनमार्ग ३०० मिटर पनि टाढा छैन । यसबाट वातावरणमा पर्ने असर र हुन सक्ने दुर्घटनाको अनुमान गर्न सकिन्छ ।

अमेरिकाको म्यासाच्यूसेट्सस्थित थोमस डब्लु डन्येह पार्क घुम्ने वा त्याहाँ खिचेको तस्वीर देख्ने जो कोहिले पनि कुनै समय उक्त पार्क त्यस स्थानको ल्याण्डफिल साइट थियो भन्दा पत्याउँदैन । काठमाडौँको गोकर्ण ल्याण्डफिल साइटलाई पनि हरियाली पार्क वा गल्फकोर्ट वा त्यस्तै खेलमैदान बनाउन सकिन्छ ।

यस कार्यबाट एकातिर आर्थिक स्रोतको विकास हुन्छ भने अर्को तर्फ फोहरी ल्याण्डफिल साइटको समस्या हटेर जानेछ । स्थानीय जनतालाई पनि कसरी ल्याण्डफिल साइटले सुन्दरता र हरियालीमा अनि स्थानीय विकासमा टेवा पुऱ्याउँछ भन्ने देखाउन सकिन्छ । त्यसपछि कुनै पनि स्थान फोहर फाल्न दिनुहुँदैन भन्ने जनमानसको धारणालाई परिवर्तन गर्न मद्दत मिल्दछ । यसले गर्दा नयाँ ल्याण्डफिल साइटको खोजीमा पनि राहत मिल्न सक्छ ।

यी सवै कुराका लागि सवैमा फोहर आर्थिक स्रोत हो भन्ने चेतना, वातावरणीय शिक्षा र ज्ञानको विकास, फोहर संकलन तथा व्यवस्थापन गर्ने पुरानो तरिकामा परिवर्तन र दूरदर्शिता, अनि फोहरमैला विशेषज्ञ तथा वातावरणविद्हरूको संयुक्त कार्यान्वयनको आवश्यकता पर्दछ । फोहरलाई जथाभावी फाल्ने र सवै फोहरलाई एकै ठाउँमा मिसाउने वानीले गर्दा मूल्यवान् फोहरको दुरुपयोग भइरहेको छ । बेग्लाबेग्लै फोहरलाई बेग्लाबेग्लै भाँडोमा राखी उपयुक्त तरिकाले परिचालन गर्ने हो भने त्यसैबाट आम्दानी हुन्छ । सही रूपमा फोहरबाट पैसा फलिरहेको छ, एक किलो फोहरबाट तीन रुपैयाँ भन्दा बढी त यसलाई बेचेर मात्र प्राप्त गर्न सकिन्छ भने इन्धन तथा बिजुलीको हिसाब गर्ने हो भने फोहरमा निकै पैसा छ । फोहरमैला आफैमा समस्या होइन यो त केवल उचित व्यवस्थापनको खाँचो तथा कमजोरी हो । जबसम्म हामी हाम्रो रहनसहन र बानी बेहोरालाई सुधार्दैनौं, वैज्ञानिक ढंगबाट यसको समाधान गर्दैनौं तबसम्म हामी कहिल्यै फोहरीपनबाट उम्कन सक्ने छैनौं ।

(लेखक वातावरणविद् तथा काठमाडौं विश्वविद्यालयका उपप्राध्यापक हुनुहुन्छ ।)